

YAŞ VE DİN*

Michael Argyle ve Benjamin Beit-Hallahmi
Çev.: Abdurrahman KURT**

Burada, bağımsız bir değişken olarak yaşı ele almak suretiyle, bütün hayat dönemindeki dinî inançlar ve dinî faaliyetlerde meydana gelen değişimleri mütalâa edeceğiz. Farklı yaşlara ait dinî davranıştaki değişiklikler, o yaş döneminin özelliğini teşkil eden diğer psikolojik süreçlerle ilişkili olarak ele alınacaktır.

ÇOCUKLUK: 3-12 Yaşlar

Birçok araştırma, bu dönem zarfındaki dinî düşünce gelişimiyle ilgilidir. Harms (1944). Birkaç bin çocuktan Tanrı hakkındaki fikirlerini resmetmelerini ve bu çizdikleri resimleri yazılı veya sözlü olarak açıklamalarını istemiştir. İstatistikî bir analiz yapılmamakla birlikte Harms, şu üç safhanın bulunduğu sonucuna varmıştır:

3-6 yaş peri masalları safhası. Tanrının, dev ve ejderhalarla aynı kategoride, ama onlardan daha büyük ve uçuşan elbiseler içerisinde bulunduğu düşünülür.

7-12 yaş realistik safhası. Tanrı gerçek bir şahısmış gibi bir baba olarak görülür; dinin özüne uygun birçok fikir benimsenmiştir.

12- yaş ferdiyetçilik safhası. Bu dönemle ilgili izahlarda mistik veya geleneksel bir çeşitlilik göze çarpar.

Daha sonraki araştırmalar Piagetçi fikirleri takibetmiştir. Mesela Goldman (1964), 200 çocuğa üç incil hikâyesi hakkındaki düşüncelerini sormuş ve onların Piaget'nin yaş sıralamasını izlediğini görmüştür. Tanrı ve dinin diğer tezahürleriyle ilgili fiziksel izahlar, ancak 13-14 yaştan sonra yerini benzetmeli ve

* Bu yazı, *The Social Psychology of Religion, London and Boston, 1975*, isimli eserin 58-70 sayfalarının çevirisidir.

** Dr.; Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Din Sosyolojisi Araştırma Görevlisi

mücerret fikirlere bırakır. Bu, mücerret düşüncenin ilk defa meydana geldiği Piaget'nin 'şekli işlemler' (formal operations) fikrine tekabül eder.

3-6 yaşları arasında çocuklar dinî fikirleri gönüllü olarak kabul ederler, peri masalları gibi gördükleri İncil kıssalarından hoşlanırlar. Çocuksu arzularının tatmin edilmesini isteyerek dua ederler (Kupky, 1928). 6-12 yaş döneminde, şüphe duygusundan değil, fakat Tanrı, cennet, vs. nin nasıl bir şey olduklarını tam olarak anlamak için kafalarında bir çok sorular belirir (Lawrence, 1965). Çocuklar belirli (local) dinî telâkkiler hakkında gittikçe artan ölçüde doğru bilgi kazanırlar (Boose, 1929). 12. yaşdan sonra din hakkında ciddi şüpheler başlar. 5 ile 12 yaş arasındaki çocuklar, önce pratikler ve kutsal objeler, daha sonra spesifik inançlar bakımından belli bir mezhebe veya tarikata mensup olmanın ne demek olduğu hususunda net bir fikre sahip olurlar (Elkind, 1964).

Long Elkind ve Spilka (1967), farklı yaş gruplarına ait çocuklarla mülâkat yapmışlar ve sonuçların faktör analizine göre şu basamakları bulmuşlardır:

5-7 kalıplaşmış, kulaktan duyma ifadelerle sınırlı, belirsiz bir anlayış;

7-9 sözlü istekler;

10-12 Tanrıyla özel konuşma, güvenin paylaşılması, daha az egosantrik.

İleri yaştaki çocukların dinî olmayan davranışları üzerindeki din eğitiminin etkileri, muhtelif çalışmalarda gösterilmiştir. Ezer (1962), dindar aile çocuklarının fizikî sebepliliği izah etmek için genellikle animistik (eşyayı canlılaştırma) ve antropomorfik (eşyayı insanileştirme) kavramları kullanmaya meyilli olduklarını müşahede etmiştir. Grandall ve Gozali de (1969), dindar aile çocuklarının sosyal kabul ölçümünde daha yüksek not almaya meyilli olduklarını yani, makbul olmayan davranışlar konusunda araştırma yaptıklarında sosyal bakımdan daha kabul edilebilir bir tavır ortaya koyduklarını tespit etmişlerdir.

ERGENLİK (ADOLESCENCE): 12-18 Yaşlar

Ergenlik diye isimlendirebileceğimiz 12-18 yaş dönemi büyük bir ilgi konusudur. Bu dönem fertlerin ya dine dönüş yaptıkları, ya da şayet varsa çocukluk inançlarını bırakmaya karar verdikleri dini uyanış dönemidir.

Ergenlerdeki dinî davranışlarla ilgili birçok çalışma 'dine dönüş' olaylarıyla ilgili olmakla birlikte, söz konusu edilen tecrübenin, halihazırda bilinen bir dinî inanç sistemine artmış bir teslimiyet olarak izah edilmesi daha uygun olur. 'Dine dönüş' (conversion) teriminin doğru kullanımı, tam bir değişme bir inanç sisteminden diğerine geçiş hadiseleriyle sınırlandırılmalıdır. 'Dine dönüş' (conversion) ergenlikle bağlantılı olarak yaygın bir şekilde kullanılmasına rağmen, yanlış anlaşılma ihtimalini okuyucuya hatırlatmak için onu turnak içinde göstereceğiz. Bu 'conversion' kelimelerinin birçoğu, ebeveynlerin yüzeysel sofu-

luklarına karşı 'senden daha kutsal' (holier than thou) gösterisiyle açıklanan, onlara karşı bir isyan bağlamı içinde anlaşılabilir.

Psikodinamik görüş açısından ergenlerin 'dine dönüş' tecrübesiyle ilgili izahlar, anne-babalar ve onların ruhî tasavvurlarıyla olan ilişkilerinin önemini belirtmektedir (Allison, 1969). Dindar insanların % 10-30'unun aşağı yukarı ani bir 'dine dönüş' tecrübesi geçirdikleri; diğerlerinin ise uzun bir süre zarfında tedricî olarak dindarlaştıkları gözlemlenmiştir. Ani 'dine dönüş'ler bu asrın başındakinden daha az yaygındır.

Aşırı (violent) dindarlığa götüren 'dine dönüş' tecrübesi ilk dönem müellifleri tarafından tarif edilmiştir. James (1902) ve diğer müellifler, meşhur dine dönüş örneklerini vermek için edebî kaynaklardan yararlanmışlardır. James, "bütün bu taklid edilen davranışa ve akla gelen duygu yığına örnek olabilecek (pattern-setters) orjinal tecrübeleri araştırmamız gerekir" diyerek kendi metodunu savunmuştur (s. 8). Bu kitabın ileriki sayfalarında da belirtildiği gibi (s. 190), her ne kadar sosyal öğrenmenin bir faktör olduğu hususunda bir hayli emare olsa da bu hipotez, 'dine dönüş' yaşı gibi hususları veya ampirik değişkenlerle birlikte dinî fenomenin diğer sistematik değişikliklerini izah edemez. Edebî kaynakların kullanımı, çeşitli bakımlardan tipik olmayan (atypical) 'dine dönüş' örnekleri sonucunu doğurur. (1) Bunlar daha çok önde gelen dinî liderlerin dine dönüşleri veyahut da kayıtlara geçecek kadar kâfi derecede olağanüstü hidâyete erme olaylarıydı. (2) Onlar tedricî değil de çoğunlukla anî hidâyete ermeleri idi. (3) Onlar genellikle yetişkinlerin (adults) hidâyete ermeleri idi. Oysaki ergenler arasında dine dönüş çok daha yaygındır. Bundan dolayı edebî araştırma metodlarının, istisnâî veyahut da patolojik fenomenin aksine normal durumları tanımada gerçekte başarılı olmadığı ortaya çıkar. Sistematik araştırma, her olayın, altında meydana geldiği ampirik durumların (empirical conditions) yanısıra sıklık derecesini de gösterebilir.

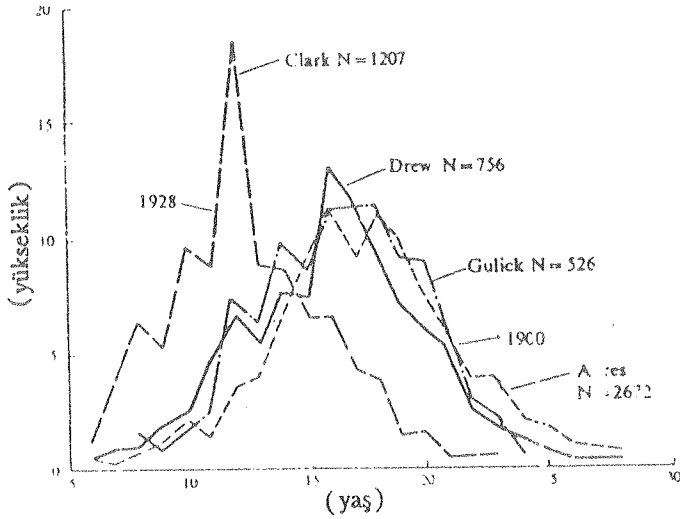
Mamafih her iki görüş, anî ergen hidâyetinin tasvirinde mutabıktır; hastalık derecesine varan hayalî günah ve suçluluk duygusu, aniden coşkun bir huzur ve erdem duygusuna dönüşür.

Muhtemelen fenomenin bizatihi kendisinin seyrek olması sebebiyle 'hidayet olayı' üzerinde yapılan araştırma sayısı azdır. Ergenlerin çoğu, aileleriyle tezat teşkil eden ve aile dışındaki akran gruplarıyla (peer groups) paylaştıkları birtakım inançları, giyim tarzlarını veya alışkanlıkları (mesela uyuşturucular) benimserler. Yeni inanç ve tutumlar çoğunlukla karmaşıktır ve bazen dinî bir hüviyet taşırlar. İsa Hareketi (Jesus Movement) gibi bazı gruplar, özellikle bu yaş grubuna el atarlar.

Loveless ve Lodato (1967), muhtelif dinî gruplara mensup fertlerde ergenliğin, değerlerde nisbî bir benzerlik meydana getirdiğini müşahede etmişler-

dir. Bu, ebeveynin etkisinin azaldığını ve akran grubunun etkisinin çoğaldığını gösterir. Grup üyeliğinin din üzerindeki güçlü etkisini daha önce görmüştük (s. 38 vd.). Etkinin diğer bir kaynağı, Debord'un (1969) da belirttiği gibi, büyük kardeşlerdir. Büyük erkek kardeşleriyle bir arada bulunan ergen çocuklarda kiliseye devam oranı düşüktür, oysaki bu oran ablalarıyla bir arada bulunanlarda en yüksek durumdadır.

'Hidâyete erme' konusunda bir diğer problem, hadisenin en fazla hangi yaşlarda meydana geldiğidir. Bir çok araştırmaya göre (McKeefery, 1949), bunun, erkek çocuklarda 16., kızlarda 15. yaşlarda olduğunu görüyoruz. Muhtelif tipik araştırmaların yaş dağılımları aşağıdaki şekilde gösterilmiştir (Şekil: 2).

Şekil: 2 - 'Dine dönüş' yaşı

Kaynak: Pressey and Kuhlen (1957). Reproduced by permission of Harper and Row.

'Dine dönüşler' daha sonraki yaşlarda da vuku bulmakla birlikte, ekseriyetin 10 ile 20 yaş arasına tesadüf ettiği görülecektir; bu tip araştırmalara genellikle kolej öğrencileri veya diğer gençler konu olduğundan daha sonraki yaşlarda meydana gelen 'dine dönüşler'den söz edilmemektedir. Jones (1937), çoğu ruhban sınıfından olan daha yaşlı insanları ele almış ve çok az yaygın olsa da bazı 'dine dönüşler'in 40. yaşdan sonra meydana geldiğini görmüştür. Clark (1929), 2000 den fazla vakiyla ilgili dikkatli bir incelemede 12. yaşda ortalama olarak 'dine dönüş' yaşının 12.8 olduğunu bulmuştur. Bazı yazarlar buradan, asrın dönüşünden itibaren dine dönüş yaşının düştüğü sonucunu çıkarmışlardır. Bununla birlikte, daha sonraki yıllarda Amerika'da yapılan bir çalışma bu eğilimi desteklememiştir (McKeefery, 1949). Billy Graham'ın 1954'deki İngiliz dine dönüşleriyle ilgili tipik yaşı 15 civarında idi (Colquhoun, 1955).

Aynı şahıs bir defadan daha fazla din değiştirebilir. Olt (1956), kendi deneklerinin hemen hemen 1/3 nün iki kez din değiştirdiğini ifade etmekle beraber 6 ya kadar 'din değiştirme' tecrübesi yaşadığını bildiren deneklere de rastlamıştır. Bunların tipik sıralanması, iki yıl süren ve dört yılda bir diğeriyle yenilenen 'din değiştirme' tarzındaydı. Daha önce belirtildiği gibi (s. 41 vd.), dinî şuurlanma toplantılarında (revival meetings) görülen kriz 'dine dönüşler', geçici olma eğilimindedir. Buna mukabil tedrici olarak 'dine dönüş' yapan kimseler, sonraları daha fazla dindar olmaktadır.

İnsanların aniden 'dine dönüş' yapacakları durumlarla ilgili bazı işaretler vardır. (1) Evangelik Protestanizm, gibi bazı mezhepler bu tip 'dine dönüş'ü teşvik ederken bazı küçük mezhepler, üyelik için bir şart olarak onu bilfiil talebederler. (2) Daha önce Pazar Okulu'na gitmeyenlerin ya da herhangi bir kilise ile ilişkisi olmayanların kriz 'dine dönüş' tecrübesi yaşamaları daha muhtemeldir; diğerleri ise tedrici 'dine dönüş' tecrübesi geçirirler. (3) Bu 'dine dönüşler' eskisi kadar yaygın olmamakla birlikte tipik olarak dinî şuurlanma toplantılarında meydana gelir. Mamafih, Billy Graham'ın Büyük Britanya'daki son kampanyasında yaklaşık 120.000 kişi 'dine dönüş' kararı vermiştir (s. 41).

'Dine dönüş' ve 'din değiştirme' yaşının bülüğ çağıyla münasebeti, dini, seksüel içgüdüye bağlayan teorilerin ışığında bir anlam kazanır. Bülüğün yol açtığı fizikî değişiklikler, 10 ile 17 arasında herhangi bir yaşda meydana gelebilir; dağılım simetriktir 13 - 13 1/2 de zirveye ulaşır. Kızlar gelişim hızında önde olmalarına rağmen, erkek çocuklarındaki mukabil değişikliklere nazaran ilk âdet görme yaşları biraz sonradır. Günümüzde kızların, bir nesil öncesine oranla yaklaşık bir yıl daha erken bülüğe erdiklerine dair bazı belirtiler vardır (Garrison, 1951). Şekil 2'de, erken 'dine dönüş' ile bir erken bülüğ söz konusu olmadıkça, 'dine dönüşler'in yaklaşık % 10'unun bülüğdan önce vuku bulduğu görülüyor. Starbuck'un deneklerinin % 30'u bülüğdan önce 'dine dönüş' yaptıklarını ileri sürüyorlarsa da 'dine dönüş' dağılım çizelgesi 17. yaşdan sonra bir çok 'hidâyete erme'yi göstermektedir.

Yukarıda sözü edilen araştırmalar, ergenlikteki dinî tecrübeleri hakkında dindar insanlara sorular yöneltmek suretiyle yürütülmüştü. Şimdi ele alınacak olan araştırmalar, 12 ile 18 arasındaki muhtelif yaş gruplarına ait dinî aktiviteyi mukayese etmektedir. Dinî ve kozmik problemlere olan ilgi 12 yaş civarında ortaya çıkar. Dinî konularda gittikçe artan zihnî alâkayla birlikte daha önceleri tenkidden geçirilmeksizin kabul edilen şeylere karşı bir şüphe doğar. Maclean (1930), 12-13 yaşları civarında ortaya çıkan şüphelere rastlamıştır. Hollingworth (1933), zihnî merak ve şüphe uyanışının 12 zekâ yaşında meydana geldiğini ancak daha zeki çocukların daha erken yaşlarda soru sormaya başladıklarını tespit etmiştir; Mesela zekâ yaşı 150 olan çocuklar 8 yaşında iken bu seviyeye gelirler. Fritsch ve Hetzer (1928), Alman ergenlerinin günlüklerini incelemişler ve

şüphelerin, ilk olarak kilise pratikleriyle ve daha sonra da iman esaslarıyla ilgili olduğunu görmüşlerdir; bu, şüphenin inkişafı ile anlayışın (understanding) inkişafı arasında bir ilişkinin varlığını akla getirmektedir. Çünkü Bose (1929), müşahhas pratik meseleler - kilise festivalleri vb. - çok daha erken yıllarda anlaşılabilirken daha mücerret olan dinî nosyonların, 8-15 yaş döneminin sonuna doğru, doğru bir şekilde ancak ifade edilebilir bir hale geldiğini görmüştür. Tıpkı Hollignworth'un, şüphenin zekâ yaşıyla birlikte arttığını bulması gibi Bose, anlayışın hem yaş hem de zekâ yaşıyla bağlantılı olduğunu tespit etmiştir. Fritsch ve Hetzer (1928), çocukluk döneminde idrak edilen dine ait duygusal bağlılık ile zihni şüpheler - inançlar mantığa karşıdır - arasında çatışmalar olduğuna dair emareler görmüşler ve 17. yaşda zirveye ulaşan bu çatışmaların, 20. yaşla birlikte şu veya bu şekilde giderildiğini farketmişlerdir.

Tablo: 4.1 - Ergenlik Esnasında Spesifik Dini İnançlarda Meydana Gelen Değişmeler

İfadeler	'İnanan'			'Şüpheyle karşılayan'		
	12 yaş %	15 yaş %	18 yaş %	12 yaş %	15 yaş %	18 yaş %
Tanrı, bir şahıstan ziyade iyilik için çalışan mahiyeti bilinmeyen bir güçtür	46	49	57	20	14	15
Tanrı, sizin iyi davranışta bulunup bulunmadığınızı gözetleyen ve iyi davranmadığınız takdirde sizi cezalandıran bir varlıktır	70	49	33	11	13	18
Bir Tanrının varlığını biliyorum	94	80	79	2	14	16
Katolikler, Yahudiler ve Protestanlar eşit derecede iyidirler	67	79	86	24	11	7
Cennet vardır	82	78	74	13	16	20
Sadece iyiler cennete gider	72	45	33	13	27	34
Cehennem, insanların günahları sebebiyle dünyada cezalandırıldıkları bir yerdir.	70	49	35	13	27	34
Cennet bu dünyadadır	12	13	14	18	28	32
Kiliseye gidenler, kiliseye gitmeyenlerden daha iyidirler.	46	26	15	17	21	11
Gençler ebeveynlerinin mensup olduğu kiliseye gitmelidir.	77	56	43	10	11	11
Kiliseye gitmedeki esas amaç, Tanrı'ya ibadet etmektir	88	80	79	4	7	6
Hıristiyan olmak için kiliseye gitmek gerekli değildir.	42	62	67	18	15	8
Ölümden sonra sadece ruhumuz yaşar	72	63	61	18	25	31
İyi insanlar düzenli olarak ibadet ederler	78	57	47	13	13	27
Dualar kabul edilir	76	69	65	21	25	27
Dua, sıkıntılı anlarda bir sığınma kaynağıdır.	74	80	83	15	10	9
Dualar, yapılan bir hatayı telâfi edecektir	47	24	21	18	17	9
İncil'deki her söz doğrudur	79	51	34	15	31	43
İncil'e şüphe ile bakmak günahtır.	62	42	27	20	26	28

Kaynak: Kuhlén ve Arnold (1944). Reproduced by permission of the Journal press.

Kuhlen ve Arnold (1944) 12, 15 ve 18 yaşları civarında gruplanan 500 den fazla çocuğu incelemiştir; bu araştırmanın sonuçları Tablo 4.1'de verilmiştir. 12 ile 18 arasında birçok spesifik geleneksel inançların atıldığı görülecektir. Mesela 18 yaşındakilerin % 33 ne karşılık, 12 yaşındakilerin % 72 si 'sadece iyilerin cennete gideceğine' inanmıştır. Bu dönemde inançlar daha mücerret ve daha az müşahhas bir hale geliyor ve başkalarının fikirlerine daha çok müsamaha gösteriliyordu. Kesin (definite) inançları ifade eden sayılarda azalma olmasına rağmen, bu konuda 'şüphe eden' gençlerin yüzdelerinde ufak bir artış vardı. 'Şüphe edilen' konuların çoğunluğunu günah, cennet ve cehennem, ilmin dine karşı olması ve ölüm sonrası hayat mevzuları teşkil ediyordu.

500 Harvard öğrencisi nezdinde Allport, Gillespie ve Young (1948) tarafından yapılan bir araştırma sayesinde daha çok kanıt elde edilmiştir. 'Öğretilen inançlara kısmen ya da tamamen reaksiyon gösterip göstermedikleri' kendilerine sorulduğunda, Protestan ve Yahudilerin % 73'ü ve Katoliklerin % 62'si reaksiyon gösterdiklerini belirttiler; ortalama isyan yaşı erkekler için 15 1/2, kadınlar için 14 1/2 dir. Anne-babalar genellikle mutedil dindarlığa eğilimli olduklarından, bu gençler sonuçta isyan noktasına geleceklerse bunun din dışı bir istikamette olması gerekecektir. Bu sebeple isyanın ya da şüphenin asıl faktör olup olmadığını söyleyemeyiz.

Tablo: 4.2 - Ergen Dini

	İngiltere %	ABD %
Haftalık olarak kiliseye devam	40 (15)	70 (42)
Günlük dualar	29 (44)	55 (63)
Tanrı'ya inanma	61 (74)	80 (98)
Ahirete inanma	57.5 (37)	80 (73)
İsa'nın ulûhiyetine inanma	56 (64)	-

Kaynak: British Figures from Wright and Cox (1967); US figures from Bealer and Willers (1967). Parantez içindeki mukayeseli yetişkin rakamları Tablo: 2.17'den alınmıştır.

Şimdi biz, son çalışmalarda görüldüğü şekliyle, 13-19 yaşları arasındaki yeni yetme gençlerin inançlarına ve dinî aktivite seviyelerine dönüyoruz. Cevaplarda biraz mübalâğa olduğunu göz önünde bulundursak bile her iki ülkedeki yeni yetmelerin (13-19 yaş) kiliseye devam oranının yetişkin nüfustan daha yüksek olduğu Tablo 4.2'de açıkça görülür. Bununla birlikte bu gençlerde daha düşük bir inanç seviyesi vardır. Bunun böyle oluşunun bir sebebi, bir çok gencin, gençlik kulübüne ait olma veya kilise korosuna katılma gibi dinî olmayan nedenlerle kiliseye gitmiş olmalarıdır (Wright ve Cox, 1967). ABD'deki ergenler, sorgulamaksızın ailelerinin dinini kabul etmeye arzulu olmadıkları, fakat şüphelerini

alenileştirmek suretiyle, sosyal reddedilme riskine de girmek istemedikleri izlenimini vermektedirler (Bealer ve Willets, 1967).

Gençlerin dini konularda, yeni yetmelerin yüzeysel gözlemlerinin zannettirdiğinden daha çok ilgilendiklerinde bir şüphe yoktur. Loukes (1961), 14 yaşındaki İngilizleri incelemiş ve onların din ve diğer hedef ve değerler hususunda gayet alâkadar olduklarını ortaya çıkarmıştır; gerçekten bu gençlerin, dinî meselelerde fikir sahibi olmaya çalıştıkları görülmektedir.

Yeniyetmelerin (teenagers) kiliseye gitme oranındaki yükseklik sürekli değildir. Muhtelif araştırmacılar, bu yaş grubunun (13-19) son yıllarında dinî aktivitede bir düşüş gösterdiklerini ortaya çıkarmışlardır. Horton (1940), bu düşüşün Amerika'da lisenin son yıllarında ve koleje girmeden önce vuku bulunduğunu tespit etmiştir. Moreton (1944) da, 15-19 yaş dönemi üzerinde İngiltere'de benzer bir düşüşü bulmuştur. Ayrıca 10 dan 18 e kadar olan dönem zarfında herhangi bir noktada devamın arttığına dair bir belirti de yoktur.

Şu anda garip bir paradoks ile karşı karşıyayız: 'Dine dönüş' araştırmaları 15-16 yaşlarda aktivite zirvesini göstermekle beraber kesitsel araştırmalar (cross-sectional), bu periyodun ilk kısmında gittikçe artan bir şüpheyi ve daha sonra devamlı bir düşüşü göstermektedir. Bunun izahı muhtemelen şöyledir: Bu hayat dönemi, dinî inançlar, kimlik ve değerler hakkında en yüksek karar dönemidir. Uzunlamasına (longitudinal) 'dine dönüş' araştırmaları ise bize sadece dindar olmaya karar veren kimseleri anlatır. Dinden dönenlerin aşağı yukarı aynı dönemlerde karar verecekleri düşünülür. Her iki istikametteki kararlar, zıt yönlerde fakat aynı anda meydana geldiği için, her ikisi de çeşitli grupların ortalamalarında saklıdır.

İnançlarda tam bir değişimle birlikte vuku bulan bu iki istikametteki yöneliş öğrencilerde de rastlanmıştır (s. 34 vd.).

İLERİ GENÇLİK DÖNEMİ (YOUNG ADULTHOOD): 18-30 Yaşlar

1947-55 yılları arasında yapılan bir çok araştırma, 18 ile 30 yaşları arasında dinî aktivitede kesin bir düşüş olduğunu, bunu 30. yaşdan sonra sürekli bir artışın takip ettiğini ortaya çıkarmıştır (Fichter, 1954; Gorer, 1955; Cauter ve Downham, 1954). Bu tespit (pattern) 'geleneksel teori' olarak bilinmektedir. Bununla birlikte daha sonraki bazı araştırmalar, yaşlanmayla birlikte dinî aktivitede değişime sayılmayacak kadar çok küçük bir değişikliği tespit etmiştir (Orbach, 1961). Bu tespite 'stabilite teorisi' adı verilmektedir. Maalesef bütün bu tespitler, çeşitli kesimlerden alınan gruplar üzerinde aynı zaman noktasında yapılan araştırmalardan elde edildiği için tarihî olarak nitelendirilebilir. Mesela sonuçlar, farklı yaş-grupları üzerinde II. Dünya Savaşı'nın neden olduğu depresyonun ve 1945-60 yıllarındaki dinî uyanışın etkilerini yansıtabilir.

Bazı uzunlamasına araştırmalar yapılmıştır. Nelson (1956), ilki 1936'da kolej öğrenimi esnasında diğeri de 1950'de test ettiği 836 kişilik bir grubun pozitif dinî tutumunda zaman içinde bir artış ortaya çıkarmıştır. Bender (1958) ve Kelly (1955), 16 ve 20 yaş sonrası öğrencileri üzerinde sırasıyla yıllık fasallarla test yapmış ve Vernon-Allport dinî değerinde artış tespit etmiştir. Adı geçen her iki müellif de bu sonuçların, daha sonraki yıllarda ABD'de meydana gelen dinî aktivite şuurlanmasıyla kaynaklanmış olabileceği görüşündedirler. Shand (1969), 1942'de kolejde test ettiği 1964'de tekrar incelediği bir denek grubunun dinî inanışlarında önemli bir değişikliğin olmadığını kaydetmiştir. Wingrove ve Alston (1971), muhtelif nesillere ait bir analiz takımını ele almış ve her ne kadar bütün gruplar 1950 ve 1960 yılları arasında en aktif durumda olsalar da, farklı modellerin her takıma uygunluk arzettiğini görmüştür. Bu araştırmalar, yaşın etkisinin tarihî eğilimlerin etkisinden daha az önemli olduğunu ileri sürmektedirler.

Mamafih, 18 ve 30 yaşları arasında dinî aktivitede bir düşüş olduğu hususunda biraz şüphe vardır. 'Stabilite'yi delil olarak gösterenler de dahil bir çok araştırma, sadece yetişkinleri kullanmıştır. Ergenleri ihtiva eden bir araştırma örneği ise Fichter'in (1954) incelemesidir. O, Katolik kilisesine mensup 8.363 kişiyi onar yıllık yaş gruplarına ayırmış ve en genç ile en yaşlı grupların (10-19 ve 60 +) kiliseye devamda en aktif ve orta grubun (30-9 yaş) kiliseye devamda en düşük durumda olduğunu görmüştür. Tablo 4.3, Fichter'in bazı tespitlerini göstermektedir.

Tablo: 4.3 - Hayatın Üç Döneminde Katolikler Arasındaki Dinî Katılım

Yaş	Paskalya âyini %	Pazar âyini %
10-19	92.1	92.8
30-9	63.4	69.3
60 +	86.6	90.9

Gorer (1955), İngilizlerin kiliseye devam oranının, 16. yaşda % 28 den 30. yaşda % 16'ya düştüğünü, buna mukabil (aynı yaşlardaki) günlük duanın % 44'den % 32'ye indiğini tespit etmiştir. Daha yeni bir İngiliz araştırmasında haftalık kiliseye devam oranının 16-24 yaşları arasında % 25 iken, 25-34 arasında % 18'e düştüğu görülmüştür (Social Surveys, 1964). Bahr (1970), çeşitli mesleklerden 600 Amerikalı erkekle mülâkat yapmış ve onların daha önceki muhtelif yaşlarda kiliseye muntazam devam derecelerini gösteren bir çizelgesini yapmıştır. O, 15. yaşda, yaklaşık % 60'dan 30. yaşda % 38'e bir düşüş tespit etmiştir. Ergenlerde kiliseye devamın yetişkinlerden daha yüksek olduğunu yukarı-

da görmüştük (s. 64); dinî davranışlarda yavaş seyreden bir düşüş periyodu içinde ergenlerin, yaşlandıkça kiliseye devam oranlarını azaltmış oldukları sonucu ortaya çıkıyor. 18 ve 30 yaşları arasında dinî aktivitenin diğer veçhelerinde nasıl bir değişiklik meydana geldiği hususu bilinmemekle birlikte, bu yaş grubunda bulunan kimselerin, inançlarda küçük bir artışın bulunduğu anlamına gelen yetişkin normlarına doğru yöneldikleri görülüyor.

ORTA YAŞ: 30-60 Yaşlar

Bu dönem zarfındaki dinî davranış ve inançlarda meydana gelen değişiklikleri tamamlamak için muhtelif modeller önerilmiştir. Bazı araştırmalar, 15. yaşdan 30. yaşa kadar dinî aktivitede bir düşüşü, sonraki yaşlarda ise sürekli bir artışı ifade eden 'geleneksel' modele dayanmıştır. Diğerleri ise yaş ile hiç bir değişikliğin olmadığını belirten 'stabilite' modelini benimsemiştir. Üçüncü model de, yaşın yükselmesiyle birlikte dinî aktivitede sürekli bir düşüş olduğunu söyleyen 'disengagement' (dine kayıtsız kalma) modelidir. Acaba bu modellerden hangisi doğrudur?

30 ile 60 yaşları arasındaki aktivitede bir artış olduğuna dair en kuvvetli delil, 1947 ve 1953 yılları arasında yapılan araştırmalarda görülür (mesela Gorer, 1955; Fichter, 1954). Daha yeni araştırmalar küçük bir değişiklik ortaya çıkarmıştır (mesela Orbach, 1961; Lazerwitz, 1961a). Bu durum, ilk araştırmalarda görülen artışın yaşlanmaktan ziyade tarihî, nesle bağlı (generational) faktörler sebebiyle olabileceği izlenimini vermektedir. Stark (1968), muhtelif yaş gruplarındaki ortodoks inançları (şahsî (personal) Tanrı'ya, İsa'nın ulûhiyetine, mucizelere ve Şeytan'a inanma gibi) karşılaştırmıştır. Cevap verenlerin daha yaşlı olanları daha çok ortodoks inançlara sahip olmakla beraber yegâne gerçek fark, 50 den daha genç ve daha yaşlı kimseler arasında idi. Stark, inançlarını II. Dünya Savaşı'ndan önce teşekkül ettirmiş olanların daha ortodoks inançlara sahip olduğu sonucuna varmıştır.

Yaş ile birlikte kiliseye devam sıklığından ziyade, duada (Gorer, 1955), dinî değerlerde (Bender, 1968; Kelly, 1955), dinin önemini idrak etmede (Cameron, 1969) ve din ile ilgilenmede (Marshall ve Oden, 1962) bir artış olduğu hususunda daha kuvvetli belirtiler vardır. Bunların bir kısmı sürekli çalışmalarda ve artan ilginin de 1950-60 yılları arasındaki dinî şuurlanması yansıtmış olması mümkündür. Şayet 30 ile 60 yaş arasında, yaş sebebiyle, herhangi bir artış varsa o, oldukça küçüktür ve davranıştan ziyade tutumları etkiler. Bazı çalışmalar, kiliseye devamın 50-60 da zirveye ulaştığını ortaya koymuştur.

Sıradan 'dine dönüşler' 30. yaşdan sonra nadirdir; fakat Pentecostal ve diğer mezhep üyeleri ikinci bir 'dine dönüş' tecrübesine maruz kalabilirler ('Kutsal Ruh'un vaftizi') (Wilson, 1970). İlâveten 'mistik hidâyete ermeler de bu dö-

nem esnasında vuku bulur (Thouless, 1923). Burada, mistik hidâyete erme ile halihazırda dindar olan şahsın daha kuvvetli ve daha sürekli bir şekilde emosyonel dinî tecrübelerle sahip olmaya başlaması durumu kastedilmiştir, ki bu durum onun ilgisini, keşf ve müşahedeye dayanan bir hayata (contemplative life) yöneltilir. Bucke (1901), bazı meşhur tarihî aziz ve mistikler de dahil bu şekildeki 43 olayı anlatır. Onların hemen hepsi, 30 larında iken mistik hidâyeti tecrübe etmişlerdi, bu da ekseriya 33 yaş civarında meydana gelirdi.

Orta yaşlı insanlar, kiliseye gelir toplayanlar, kilise akarından sorumlu kimseler, komite üyeleri vb. memurlar olarak kilise hayatının organizasyon kısmında daha önemli rol oynarlar.

İLERİ YAŞ: 60 Yaş ve Sonrası

Bu dönemi tanımlamak için 'geleneksel', 'stabilite' ve 'dine ilgisiz kalma' modelleri ileri sürülmüştür. Her ne kadar dinî aktivitenin muhtelif veçhelerinde farklılık olsa da tablo şimdi oldukça nettir.

Kiliseye devam: Yaşlı insanlarla ilgili bir çok araştırmanın belirttiği gibi, 60 ın üzerindeki yaşlandıkça kiliseye daha az giderler (Moberg, 1965). Aktivitelerde azalma, bazen yaşlanmayla birlikte daha sık görülen fiziksel yetersizlikle açıklanmıştır. Hatta, altmışından sonra da aktif olanlar kilisedeki liderlik pozisyonundan genellikle çekilirler (Havinghurst ve Albrecht, 1953); altmışında devamı sürdürenlerin çoğu, yetmişbeş yaşından sonra devamlarını azaltırlar. Bu değişiklikler, bazen bitkin düşürücü sakatlıklarla ve genellikle enerjinin azalmasıyla neticelenen ileri seviyedeki yaşın fizikî etkileriyle izah edilebilir (Hunter ve Maurice, 1953).

Kingsbury (1937), kiliseye gitme nedenlerinin yaşla birlikte değiştiğini tespit etmiştir. 30. yaşdan sonra kiliseye gitme nedeni olarak, 'alışkanlık', 'aile devamını teşvik etmek için', 'İsa'nın ruhunu canlı tutmak için' ve 'ölümsüzlüğü temin etmek için' diyenlerin sayısı hızla arttı. Bunların son ikisi 50 ve sonrasında % 80'e ulaştı. 'Hayat felsefesini belirli bir şekle sokmak için', 'yeni arkadaşlar edinmek için' ve 'edebî sözler ve müzik dinlemek için' gibi diğer sebepler yaş ile birlikte aşağı düşmüştür. Yaşlı insanlar televizyon ve radyo âyinlerini muhtemelen daha çok dinlerler; bu oran, altmışlarda % 21.5 olmasına mukabil, doksanlarda % 60'dır (bkz. Tablo 4.4).

Özel dua: Hem ilk araştırmalar (meselâ Gorer, 1955), hem de daha yeni olanları (Stark, 1968 gibi) yaş ile birlikte özel duada büyük bir artış tespit etmişlerdir. Gorer'in araştırmasına göre, günlük dua yüzdesi, 30. yaşda % 32'den 70. yaşda % 72'ye varan düzenli bir artış göstermiştir. Stark, her dönemdeki yaş-trendi ile, benzer rakamları bulmuştur.

Tutumlar: Kilise veya dine yönelik çeşitli tutum ölçümleri yaş ile birlikte

değişiklik gösterir. Caravan'ın araştırmasında (Tablo 4.4) dine yönelik kadın tutumlarında kesin bir artış, erkeklerde ise daha küçük bir değişme görünüyordu. Yaşlılarla ilgili bazı araştırmalarda bu insanların % 50-70'i, dinin kendileri için daha anlamlı hale gelmiş olduğunu veya daha çok önem kazandığını ileri sürmüşlerdir (Moberg, 1965). Yaşlı insanların gittikçe artan bir bölümü kendilerini dindar şahıslar olarak görmektedirler (Barron, 1961).

İnançlar: Muhtelif çalışmalar, küçük farklılıklar olsa da, yaşlıların Tanrı inançlarının daha kesin olduğunu ve onların, Tanrı'ya genellikle sevecen bir baba (loving father) olarak düşündüklerini ortaya çıkarmıştır (Moberg, 1965). Diğer taraftan âhirete inanma, yaş ile birlikte açık ve sürekli olarak artış halindedir. Tablo 4.4'de görüleceği üzere, bu araştırmada 90'ın üzerinde olanların % 100'ü ölüm sonrası hayata, kesin olarak inanmaktadırlar. Keza daha yaşlı insanların yargılanmaksızın doğrudan doğruya cennete gideceklerine inanmaları daha tabiidir (Gorer, 1955). Stark (1968), bir ölüm sonrası hayattan emin olan liberal Protestanların sayısının, daha aşağı yaşlarda % 38 iken 70. yaşda % 70'e yükseldiğini, oysaki ılımlı Protestanların aynı yaşlarda % 56'dan % 87'ye, muhafazakâr Protestanların % 87'den % 100'e artış gösterdiklerini, Katoliklerin ise % 80 ile oldukça sabit bir durumda olduklarını tespit etmiştir.

Tablo: 4.4 - Daha Sonraki Yıllarda Dinî Davranış ve Aktiviteler

Tutum veya Aktivite	Belirli dinî tutum ile birlikte yaş grubu yüzdeliği							
	60-4	65-9	70-4	75-9	80-4	85-9	90-4	95-9
Erkekler								
Din hakkında lehte tutumlar	38	41	42	39	53	55	50	
Ölüm sonrası hayata inanma	71	64	69	67	72	81	100	100
Haftada bir veya daha fazla dinî âyinlere katılma	45	41	46	45	50	45	17	
Düzenli olarak radyodan kilise âyinlerini dinleme	16	21	19	26	33	37	20	50
En azından haftada bir defa İncil okuma	25	29	33	41	48	45	33	25
Kadınlar								
Din hakkında lehte tutumlar	51	56	57	64	69	81	93	100
Ölüm sonrası hayata inanma	83	78	86	77	91	90	100	100
Haftada bir veya daha fazla dinî âyinlere katılma	60	53	52	53	56	33	50	
Düzenli olarak radyodan kilise âyinlerini dinleme	22	27	37	30	46	59	69	100
En azından haftada bir defa İncil okuma	50	60	64	62	61	76	58	100

Kaynak: Cavan et al. (1949)

Yaşın ilerlemesiyle zirveye ulaşan din, ergenin zirveye ulaşan dininden çok farklıdır. Ergenlerde emosyonel telaşla bir arada bulunan büyük bir zihni karışıklık ve şüphe vardır; gençlerin tüm temayülleri şu veya bu şekle âni olarak dönüşebilir. İleri yaşlarda hem zihin hem de duygular donuklaşınca, artık ne teolojinin incelikleri hakkında bir endişe ne de dinî meseleler hususunda duygusal bir heyecan kalır.

ÖZET

Şu anda biz, hayat döneminin çeşitli safhalarında dinî aktivitenin muhtelif veçheleri için bu üç modelden hangisinin uygun olduğunu tayin edebilir ve tablo 4.5 de elde ettiğimiz sonuçları gösterebiliriz.

Tablo: 4.5 - Yaşlara Göre Modeller

	Kilise devamı	Tutumlar	İnançlar
18-30	geleneksel (yani düşme var)	stabilite (sabit)	stabilite
30-60	stabilite (fakat 50-60 da küçük bir yükselme var)	geleneksel (yani artış var)	stabilite
60 +	kayıtsızlık (fakat televizyon seyretme)	geleneksel (yani artış var)	geleneksel (yani artış var)